

ДИРИЖЁРЛЫҚ ТЕХНИКАСЫ ҮСТИНДЕ ИСЛЕҮ МЕТОДЛАРЫ ҲАМ УСЫЛЛАРЫ

Г.Ахымбетова – профессор

Ўзбекстан мамлекетлик көркем өнер хám мәденият институты Нөкис филиалы

Таяныш сөзлери: дирижёр, хор партитуралары, техника, метод.

Ключевые слова: дирижёр, хоровые партитуры, техника, метод.

Key words: conductor, choral scores, technique, method.

Болажақ музыка оқытыўшысы ушын дирижёр хэм хор жәмәэтин таярлаўдың әҳмийетли хэм зәрүр болған элементи бул дирижёрлық техникасын ийелеў болып табылады. Бирақ дирижёр-хор жәмәэтин таярлаў бойынша орнатылған әмелият усы түрдеги шынығыўларда дирижёр техникасын тийкарғы ўазыйпа сыпатында түсиниў бойынша орнатылған стереотиплерди еле толық сапластыра алмады.

«Хор дирижёрлығы хэм хор партияларын оқыў класы» пәниниң мақсети - балалар хэм үлкенлер хорында вокал-хор шығармаларын өзлестириўде қосық айтыўды басқарыў, оқыўшыларды хор жәмәэти менен әмелий жумысларға таярлаў, таяныш билим, көнликпе хэм қәбилетлер системасын қәлиплестириўден ибарат.

Пәнниң тийкарғы ўазыйпалары оқыўшыларда дәретиўшилиқ пикирлеўди қәлиплестириў хэм музыкалық қәбилетлерин раўажландырыў, оларды вокал-хор шығармаларын өзлестириў усылларына үйретиў хэм атқарыўда жаратылған “ишки хор”ды мүнәсип сәўлелендириўши дирижёр қол ҳәрекетин ислеў, дирижёрлық жумыстың хәр түрлигин жетилистириўге қаратылған (вокал-саз әсбап атқарыўшылығы, дирижёрлық, хор партитура хэм партияларын талқылаў, композитор, шайырдың көркем нийетин анықлаў, атқарыўшылық қуралларын анықлаў мақсетинде экспрессивлик, хор менен репетиция жумысларын режелестириў қәбилети, оны талқылаў), хор жәмәэтин басқарыў бойынша кәсиплик қәбилетти таярлаў болып есапланады.

«Дирижёрлық техникасы» түсинигиниң анықламасы тек ғана хор ямаса оркестрди басқарыў усылларын емес, бәлким музыкалық көринисти ис-хәрекетлерде жәмлеў қуралы, музыкалық шығарманың мазмунын билдириў қуралы сыпатында түсинигин де өз ишине алады.

Солай етип, дирижёрлық техникасын

ийелеў болажақ музыка муғаллимлери сыпатында студентлер тәрәпинен исленетуғын көплеген шеберлик хэм қәбилетлерди өз ишине алады.

Шәртли түрде өткерий техникасы бойынша жумысларды басқышларға бөлий мүмкин: таярлық, басланғыш (1 жыл), тийкарғы (2-3 жыл) хэм жуўмақлаўшы (4 жыл).

Таярлық басқышы, ең дәслеп, дирижёр аппаратын (дене, қол, аяқ, бас) дирижёр техникасын өзлестириўге таярлаў, дирижёр аппараты хэм оның шығарманың атқарыўшы көринисин көрсетиў имканиятлары, дирижёрдың қол ҳәрекетин хэм оның өзгешеликтери, дирижёр қол ҳәрекетин элементлери, дирижёр ҳәрекетин принциптери менен танысыўға қаратылған.

Басланғыш басқышта “Хор дирижёрлық класы хэм балалар хорын оқыў” пәниниң программасы түрли метрлерде дирижёрлық техниканы раўажландырыўды нәзерде тутады: түрли акцентлеринде сести киритиў хэм алып таслаў, ритмикалық нағысларды жеткерий усыллары, сес билими, ферматаларды көрсетиў хэм т.б. ибарат.

Дирижёрлық техникасын оқытыўдың тийкарғы басқышында бағдарламада дәслепки басқышта ийеленген шеберлик хэм қәбилетлерди жетилистириўге хэм де хор даўысын басқарыў ушын техникалық жақтан қурамалы техникаларды өзлестириўге қаратылған. Мәселен, қурамалы темп, ритмикалық хэм динамикалық шараятларда дирижёрлық ислеў, дирижёр схемасы бөлимлерин ажыратыў хэм кеңейтиў, жүдә әсте хэм жүдә тез темплерде дирижёрлық ислеў хэм басқалар.

Дирижёрлық техникасын өзлестириўдин жуўмақлаўшы басқышы опера сахналарында, кең көлемли шығармаларда дирижёрлық етиўдин түрли усылларын қолланған ҳалда атқарыўшылық мәселелерин шешиў, соның ишинде үлкен шығармаларды сәўлелендириў

шеберлигин раўажландырыў, оларда музыка раўажланыўының айқын хэм мазмунлы көриниўине қаратылған.

Жумыстың таярлық хэм басланғыш басқышларында өткеріў техникасы үстінде ислеўдиң тийкарғы усылларын хэм методларын көрип шығайық.

Күнделикли турмыста дирижёрдың хәрекетлери әмелде табылмағанлығы себепли, таярлық көрсететуғын бир қатар қурал хэм еситиў-қурал шынығыўлары талап етиледі.

Дирижёр техникасы бойынша жумыслар дирижёр аппаратының хәр қыйлы бөлимлери ушын шынығыўлар менен басланыўы керек. Буннан тысқары, турақлы стационар ислеп шығылады - аяқлардың, денениң хэм бастың жайласыўы. Шынығыўлар дирижёр аппаратының бөлеклерин шешиўди хэм оның барлық бөлеклери жыйналғанда хэм дурыс жағдайға ийе болғанда (аяқлары бир-биринен ажыратылған, бираз алдында, денеси тегис, ийинлери бурылған, басы көтерилгенде) алмастырыўға болады.

Қоллар, дирижёр аппаратының тийкарғы хэм ең әҳмийетли бөлеги болып, айрықша итибар хэм бир қатар арнаўлы шынығыўларды талап етеди. Дәслепки басқышта тийкарғы машқала - қол хэм ийиниң “қысқарыўы”. Сонлықтан тексеріў менен жумысты баслаў хэм керек болса, өткізгиш аппаратының усы бөлимін босатыў керек. Бундай шынығыўлар төмендегилерди өз ишине алады: қолдың айырым бөлимлерин (қол, билек, ийин) созылған, көтерилген қол халатынан босатыў; қолдың дөңгелек айланыўы, билек, “дигирман” пүтин қол алдыға, артқа, екеўи бирге. Тынышландырыўшы шынығыўлар менен бир қатарда хәрекетлерди муўапықластырыў ушын шынығыўлар да пайдалы: еки қол менен хәр қыйлы бағытларда “дигирман”, қолдың домалақ хәрекетлери, билек, хәр қыйлы геометриялық фигуралар (жай, дөңгелек, үшмүйешлик, квадрат) сеткасы менен “сызыў.” Соның менен бирге, қолды төменге түсириўге, домалақ, босаспай жайылған бармақлар менен дурыс жайластырыўға айрықша итибар беріў керек. Барлық хәрекетлер тәбийий хэм пластикалық болыўы керек.

Бизиң пикиримизше, бул музыкалық атқарыўшылық хэм турмыслық бирлеспелерден хәрекетлерди көрсетиў хэм салыстырыўға жәрдем береді. Мысалы, қолды фортепиано сестин еситкендей қойыў, дийўалға қыялый сетка менен “сүүрет салыў”, полға, дийўалға “бала тобын ылақтырыў”, “хошласып қол шаршыны былғаў” х.т.б.

Таярлық басқышы узақ даўам етпейди, шынығыўлар хәр сабақта 10-15 минут даўам етеди хэм киши топарларда (3-6 студент) өткериледи.

Бир неше сабақлардан кейин келешекте дирижёрлық техникасын өзлестириў ушын тийкар болып хызмет ететуғын шынығыўларға өтиўиңиз мүмкин. Бундай шынығыўлар төмендегилерди өз ишине алады:

- қолдың айланба хәрекетлери менен кери байланыс (арқанда секириў): қол жоқарыға хәрекетленгенде хәрекетти пәсейтеди хэм жоқары ноқаттан төменге хәрекетленгенде оны тезлестиреди, мисли қыялый тегисликке урылғандай;

- түрли тегисликлерден (стол, басқа қолдың алақаны, ойдағы тегислик) жоқарыға, түрли ноқатларда хэм түрли дәрежелерде қапталға секириў.

Бундай шынығыўларды машқалалы ўазыйпаларды қойыў арқалы диверсификациялаў керек: жүриў, қолың менен “жүриў” хәр қыйлы жүриўлер - әскерий, спорт, балалар; ассоциатив байланысларды тартыў (“жуўырыўдан хэм тоқтап қалғанда қол менен секириў”, секириў-дем алыў, қолдың түсиўи-дем алыў хэм т.б.).

Басланғыш топар шынығыўларында көп ўақыт дирижёрдың ўақыт қол хәрекетлерин алақанда өзлестириўге бағышланған. Бул жумыс терең болып, қол хәрекетлердиң үлгисин хэм қатнасларын өзлестириўде системалылық хэм избе-изликти талап етеди.

Техника тийкарлары дирижёрлық - бул ўақыт (“метрономия” - П.Г.Чесноков анықламасы бойынша).

Бул шеберликти ийелеў музыкант ушын қыйын емес. Қол техникасы жәрдемінде бир ўақыттың өзінде ислеў, динамика, агогика хэм басқаларға ерисіў мүмкин;

Бирақ сүүретлеў көргизбеси хэм илхам болмаса, технология, илхам техникасыз нәтийжесиз болғаны сыяқлы. К.А.Ольхов атап өткениңдей, техника хэм илхам хәрдайым бир жерге биригиўи керек.

Өткізиў техникасының әҳмийетли элементлеринен бири ауфтакт есапланады. Дирижерлықта ауфтакт ситлеў, дәслепки силтеў, импульс жести, яғный темпо, ритм, динамика, соққы, басланыўы, ақыры, фермата көзқарасынан атқарыўдан алдын хэм шөлкемлестиретуғын өзине тән дирижёрдың қол хәрекеті, жести түсиниледи. Ауфтакт өткеріў техникасының ең әҳмийетли курам бөлеги болып табылады. Оның үстінде ислеў ауфтакттың ролы хэм әҳмийетин, оның

улыўма көрсетиўи хэм айрықша элементлерин түсиндириўден басланыўы керек. Кирисиўди биринши болып ислеп, оның айырым элементлери (тиклениў, артқа қайтыў) дирижёрлық техника бойынша жұмысларының басланғыш басқышында өзлестириледи. Сонлықтан ауфтакт үстінде кейинги жұмыслар түрли акцентлердин басында түрли ўақыт сеткаларында дем алыўды көрсетиў шеберлигин әмелде қолланыўдан ибарат (толық ауфтакт).

Қоллар қысылып турғанда ауфтактта ислеў мүмкин емес, соның ушын оны тек булшық етлердин қысқышынан пүткиллей азат болғанда таслаў керек. Соның менен бирге, бир ўақыттың өзінде жүдә импульс, бирақ тәртипсиз емес, дирижёр таяқшасы сетканы көрсете алатуғын жестти табыў керек. Сонлықтан, жұмыстың бул басқышында сиз «ийне териў», «ыссы», «даўысты тартың, тасламаң», «даўысқа тийип, оны қолға алың», «қол жабыстырылғандай асылған» хэм тағы басқалар.

Ауфтактты енгизиў үстінде ислеўден соң, басқа түрдеги абстрактлар өзлестириледи: алып таслаў ауфтакт, толық емес ауфтакт. Узақ фермата болмаған сеслерди алып таслаў менен алып таслаў үстінде ислеўди таслаўыңыз керек. Бунда, дирижёрдың қолы импульстен кейинги акцент бағдарында хәрекетленеди хэм ол сести ылақтырады.

Шегиниў белгиси бойынша жұмыстың кейинги басқышқа музыканың характери, темпи хэм ритмине қарап бет хэм жасырын бөлиниўди алып таслаў. Ақырында, бул белги үстінде ислеп атырғанда, фермато (орта хэм жуўмақлаўшы) алып таслаў ауфтакты ислеп шығылады.

Кешиктирилген ауфтакт хэм ауфтакт қатнасының раўажланыўы тийкарғы басқыштың кейинги ўақтына қалдырылыўы мүмкин, бунда усы түрдеги ауфтактлардан пайдаланыўды талап ететуғын қурамалы музыкалық шығармалар өзлестириледи.

Хәр қыйлы ауфтактларды көрсетиў ушын төмендеги усылларды усыныў мүмкин:

- ишки пульсти қол менен даўыслап санаў ямаса урыў;
- сес ауфтакт ролын атқаратуғын соққылардың қолын санаў яки урыў арқалы пәт бериў;
- анық табыў ушын айырым буўынларды даўыслап айтыў

Ауфтакт ўақыты

Әлбетте, биринши басқышта хәр қыйлы ауфтакт түрлерин көрсетиў ушын барлық

көнликпелердин дәслепки өзлестирилиўи әмелге асырылады. Оларды беккемлеў хэм жетилистириў кейин ала хор дирижёрлығы класындағы жұмыстың тийкарғы басқышында түрли хор жұмысларында әмелге асырылады.

Техниканы өткериў шынығыўларды өткериўдин әхмийетли хэм зәрүр элементи болып есапланады. Бирақ, болажақ музыка муғаллимин дирижёрлық пенен таярлаў ўазыйпаларынан келип шыққанындай (хор менен класста хэм сабақтан тысқары жұмысларда хор дирижёрлығы бойынша кәсиплик шеберликке үйретиў), муғаллим дирижёрының мимикасының тийкарғы мақсети атқарыўшылар менен байланысыў, музыка атқарыў процесинде оларға тәсир көрсетиў. Солай етип, қолда техниканың раўажланыўы басқа оқытыў усылларын талап етеди, тилекке қарсы, музыка педагогикасы тәрәпинен елеге шекем қолланылады.

Хор дирижёрлығын оқытыў әмелиятында репродуктив усыллар көп: визуал-еситиў хэм түсиндириў-иллюстрациялық. Әлбетте, оларсыз ислеў мүмкин емес, бирақ сиз өзинизди олар менен шеклеп қоя алмайсыз. О.А.Мусин пикиринше, жүриўди үйрениў хәрекетлерди ядлаўға емес, ал қолда өткериў қуралларына тийкар болған қәбилетлерди раўажландырыўға қаратылыўы керек.

Ол узағырақ хэм қыйынырақ жолды усынады, бирақ дирижёрлық билим алыў ушын және де қәдрили. Бунда оқытыў методикасы, биринши нәўбетте, дирижёрдың мотивлерин, атқарыўшылық нийетлерин сәўлелендире алыўы хэм нәтийжеде атқарыўшыларға тәсир көрсете алыўы ушын зәрүр болған қәбилет хэм пазыйлетлерди раўажландырыўға бағдарланған болыўы керек.

Инсанда хәр қандай қәбилетти раўажландырыў ушын сиз анық нени ислеп шығыў кереклигин хэм не мақсетте ислеп шығыў кереклигин анық билиўиңиз керек.

Бизиң пикиримизше, болажақ музыка оқытыўшысы ушын дирижёрлық хэм хор таярлаў ўазыйпалар арасында хор басқарыўын толық ийелеўге имкан беретуғын дәретиўшилиқ пикирлеўди қәлиплестириў хэм музыкалық қәбилетти раўажландырыўды айрықша атап өтиў керек. Оқытыўшының искерлиги биринши гезекте дәретиўшилиқтен ибарат. Студентлердин белсендилегин, мәселелерди шешиўде өз бетинше излениў, дәретиўшиликке умтылыўын, оны таярлаў усылларын раўажландырыў ушын машқалалы билим бериў хэм дәретиўшилиқ техникасынан

кеңірек пайдаланыў зэрүр. Ўазыйпа жүдә кыйын, бул биринши гезекте музыка оқытыўшысының бул түрдеги сабақлары ушын саатлардың жетерли емеслиги менен байланыслы, бирақ белсенди усыллар, соның ишинде басқа пәнлерде де (хор сабақлары, хортаныў хәм хор аранжировкасы, тийкарғы музыка әсбаплары, музыкалық тәлим теориясы хәм методикасы хәм басқалар) қолланылыўы мүмкин.

Болажақ музыка муғаллимин хор менен әмелий жумысларға таярлаў ушын хор дирижёрлық класындағы сабақларды хор класындағы жумыс пенен турақлы байланыстырып турыў әхмийетли. Оқыўдың барлық басқышларында хор менен ислеў усылларын өзлестириўди сабақларға киргизиў керек.

Жазыўдағы хор даўысын тыңлаў хәм таллаў пайдалы усыл есапланады. Улыўма хәм музыкалық горизонтты кеңейтиў ушын сиз музыкаға сәйкес келетуғин әдебиат хәм сүүретлеў өнери шығармалары менен танысыўдан пайдаланыўыңыз мүмкин.

Бундай усыллар улыўмаласқан музыкалық көринислердің пайда болыўы хәм оқыўшыларда дәретиўшилиқ қатнас ушын

шараят жаратады.

Болажақ музыка оқытыўшысының ғәрезсизлигин раўажландырыў ушын репетиция процесин моделлестириў, әмелий вокал хәм хор жумысларында жүзеге келетуғин педагогикалық жағдайларды жаратыў хәм шешиў сыяқлы жумыслардан пайдаланыў мүмкин. Музыка педагогикасында дәретиўшилиқ көркем хәм әмелий искерликти раўажландырыў ушын дисекциялық анализ усыллары хәм салыстырмалы характеристикалар усылынан пайдаланылады. Бул усыллар хор шығармасында музыка хәм тексттиң өз ара байланысы хәм өз ара тәсирин, ритм, интонация хәм музыканың басқа да көркемлеў куралларының өзгешеликлерин анықлаўға қаратылған.

Солай етип, хор дәретиўшилиқ процесин хәм онда машқалалы жағдай бар болса да, оны теориялық изертлеў усыллары хәм үлгилерди әмелий беккемлеў усыллары менен бақлаў мүмкин емес. Болажақ музыка муғаллими музыка хәм атқарыўшылық машқалаларын дәретиўшилиқ пенен шешиў қәбилетин раўажландыратуғин бундай усыл хәм техникаға зәрүрлик бар.

Пайдаланылған әдебиатлар

1. Безбородова Л.А. Дирижирование: учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. «Музыка» и учащихся пед. уч-щ по спец. «Муз. воспитание» / Л.А. Безбородова. - М.: Просвещение, 1990. - 159 с.
2. Живов В.А. Хоровое исполнительство. Теория. Методика. Практика: учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / В.А. Живов. - М.: ВЛАДОС, 2003. - 272 с.
3. Ольхов К.А. О дирижировании хором: краткое пособие для молодых педагогов муз. училищ / К.А.Ольхов. - Ленинград, 1961. - 108 с.

РЕЗЮМЕ. Мақалада хор дирижёрлығы хәм хор партитураларын оқыў класында дирижёрлық техникасын раўажландырыў методикалық хәм әмелий тәреплерди өз ишине алған комплексли қатнасты талап етеди. Оқытыўдың тийкарғы усыллары мотор координациясын раўажландырыўға, ишаратының тәсирлигине, ритмикалық анықлығына қаратылған.

РЕЗЮМЕ. В статье говорится, что развитие дирижерской техники в классе хорового дирижирования и чтения хоровых партитур требует комплексного подхода, включающего методические и практические аспекты. Основные методы обучения направлены на развитие двигательной координации, выразительности жестов, ритмической точности и анализа.

SUMMARY. The article states that the development of conducting techniques in the choral conducting classroom and the reading of choral scores requires a comprehensive approach, including methodological and practical aspects. The main teaching methods are aimed at developing motor coordination, expressive gestures, rhythmic accuracy, and analysis.